

ISSN 2149-9845

E-ISSN 2636-7807

TÜRKİYE
DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF RELIGIOUS EDUCATION STUDIES (TJRES)

مجلة بحوث التربية الدينية التركية

Sayı 8 / Number 8

İzmir - 2019

TÜRKİYE DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Religious Education Studies

Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.

Turkish Journal of Religious Education Studies is an international, peer reviewed and biannual journal.

Sayı/Number 8 • Aralık/December 2019 • ISSN 2149-9845 • E-ISSN 2636-7807

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Owner and Chief Executive Officer

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baş Editör / Editor in-Chief

Mustafa USTA

Sayı Editörü / Editor

Mehmet BAHÇEKAPILI

Editörler / Editors

Siebre MIEDEMA (VU University Amsterdam)	Christopher G. ELLISON (The University of Texas at San Antonio)
Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Muhittin OKUMUŞLAR (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Zeki Salih ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Nurullah ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)	Michael NIELSEN (Georgia Southern University)
Ahmet KOÇ (Marmara Üniversitesi)	Friedrich SCHWEITZER (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Mehmet BAHÇEKAPILI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Süleyman AKYÜREK (Erciyes Üniversitesi)
Safınaz ASRİ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Mohammed DERRADJ (University of Algeria II)
Ednan ASLAN (Universität Wien)	Kenan SEVINÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Murat Şimşek (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Recep Emin GÜL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	

Kitap Değerlendirme Editörleri / Book Review Editors

Ahmet GEDİK (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) Hülya HACİSMAİLOĞLU (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board*

Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TURKEY)	Ayman AGBARIA, University of Haifa (ISRAEL)
Muhsin AKBAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Süleyman AKYÜREK, Erciyes Üniversitesi (TURKEY)
Ednan ASLAN, Universität Wien (AUSTRIA)	Safınaz ASRİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Nedim BAHÇEKAPILI, Islamitische Universiteit Europa (HOLLAND)	Mehmet BAHÇEKAPILI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
İrfan BAŞKURT, İstanbul Üniversitesi (TURKEY)	Bayraktar BAYRAKLI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Beza BİLGİN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Ahmet Ali ÇANAKCI, Balıkesir Üniversitesi (TURKEY)
Mohammed DERRADJ, University of Algeria II (ALGERIA)	Recai DOĞAN – Ankara Üniversitesi (TURKEY)
Christopher G. ELLISON, The University of Texas at San Antonio (USA)	Ahmet GEDİK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Recep Emin GÜL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Hülya HACİSMAİLOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Michael NIELSEN, Georgia Southern University (USA)	Recep KAYMAKÇAN, Sakarya Üniversitesi (TURKEY)
Ahmet KOÇ, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Mustafa KÖYLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (TURKEY)
Muhiddin OKUMUŞLAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi (TURKEY)	Siebre MIEDEMA, VU University Amsterdam (HOLLAND)
Friedrich SCHWEITZER, Eberhard Karls University (GERMANY)	Halil İbrahim ŞENAVCU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Bülent UÇAR, Universität Osnabrück (GERMANY)	Mustafa USTA, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Edmunt WEBER, Universität Frankfurt am Main (GERMANY)	Samet YAĞCI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Kapak Tasarımı / Cover Design

Furkan Selçuk Ertargin

Tasarım / Graphic Design

Mehmet BAHÇEKAPILI - Safınaz ASRİ

Baskı / Printed By - Baskı Tarihi / Printed Date

Limit Ofset – 29.12.2019

İNDEKSLER

KARİZMATİK PEYGAMBERLİK İMAJI ÜZERİNE BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: HZ. MUHAMMED ÖRNEĞİ

Hakkı KARAŞAHİN*

E-mail: hakki.karashahin@ikcu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6521-4726>

Citation/©: Karaşahin, H. (2019). Karizmatik peygamberlik imajı üzerine bir ölçek geliştirme çalışması: Hz. Muhammed örneği. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 8, 159-172.

Öz

Din sosyolojisinde peygamberlerin karizmatik özellikleri sorununa kuramsal olarak Max Weber'den beri ilgi gittikçe artmıştır. Geçerli ve güvenilir nicel ölçme araçları kullanılarak toplumların karizmatik peygamber tasavvur, inanç ve anlayışlarını araştırma yönünde eğilim çok zayıf kalmıştır. İşte bu araştırma böyle bir eksikliği giderme yönünde atılmış bir adımın parçası olmayı amaç edinmektedir. Araştırma, Hz. Muhammed'in karizmatik yapısal özellikleriyle ilgili tutum ve davranışları anlamada ve açıklamada elverişli nasıl geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilebilir? Peygamber karizmasının farklı faktörleri veya bileşenleri nelerdir? şeklindeki problemlere cevap aranmaktadır. Sonuçta Weberci yaklaşımın karizma kuramı çerçevesinde Hz. Muhammed'in karizmatik özellikleriyle ilgili inanç ve tutumları ölçen ölçme araçları geliştirilmiştir. "Karizmatik peygamberlik boyutu", "karizmatik bireysel boyutu", "karizmatik toplumsal boyutu", "karizmatik liderlik boyutu" şeklinde dört boyutlu oldukça yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir bir karizmatik peygamberlik imajı ölçeği elde edilmiştir. Faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları, Hz. Muhammed'in karizmatik yapısal özelliklerini geliştirilen bu ölçeklerle araştırmanın mümkün olduğu ispatlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Din sosyolojisi, Karizma kuramı, Peygamberlik, Geçerlik, Güvenirlik, Karizmatik peygamberlik ölçeği

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

A MEASUREMENT DEVELOPMENT STUDY ON CHARISMATIC PROPHET IMAGE: SAMPLE OF THE PROPHET MUHAMMAD

Abstract

Since Max Weber, the theoretical interest in the problem of charismatic properties of the prophets has been on the rise in sociology of religion. Using valid and reliable quantitative measurement tools, the trend towards the research of the imagination, beliefs and understanding of prophetic charisma in societies has remained very weak. This research aims to the first step towards fulfilling such a need. This research tries to show how can a valid and reliable measurement tool be developed in understanding and explaining attitudes and behaviors related to Muhammad's (pbuh) charismatic structural features? It seeks to understand the problem of what are the different factors or components of the charisma of the Prophet? As a result, in the framework of the charisma theory of the Weberian approach, measurement instruments were developed to measure beliefs and attitudes about the charismatic properties of the Prophet. The four-dimensional, highly valid and reliable measurement of the image charismatic prophethood was obtained: "dimension of charismatic prophethood", "dimension of charismatic individual", "dimension of charismatic social", "dimension of charismatic leadership". The results of the factor and reliability analysis proves that it is possible to research the charismatic structural features of Muhammad (pbuh) with these developed measurements

Keywords: Sociology of religion, Charisma theory, Prophethood, Validity, Reliability, Measurement of the charismatic prophethood image

Giriş

Psikoloji, Antropoloji ve Sosyoloji gibi bilimlerin en önemli meşgale alanlarından birisi, birey ve bireysel eylemi anlama arayışı olmuştur. Her ne kadar geçmişten günümüze bu disiplinlere göre çeşitli kavramsallaştırmalar ve kuramlar bağlamında farklı farklı ele alınsa da birey konusu, bütün bu bilimlerin en önemli uğraşı alanlarından birisini oluşturmaktadır (Lukes, 1995; Üskül, 2003; Ünal, 2011). Diğer disiplinler ile birlikte Din sosyolojisi de yıllardır birey, birey-din ilişkileri problemi ile ilgilenen gelmiştir. Gerek klasik ve gerekse de çağdaş din sosyologları, araştırmalarında bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını anlama meselesine her daim ilgi göstermişlerdir.

Din sosyolojisinde bireyin sosyolojik olarak araştırılması sorunu da öteden beri tartışılmalıdır. Bu sosyolojik tartışmalara göre bireyle ilgilenen diğer disiplinlerden farklı

olarak din sosyolojisinin, bireyin başka bireyleri etkileyen, onlar tarafından da ortak paylaşılan, tekrar edilen bireyin dinî sosyal eylemleri veya toplumu duygu, düşünce ve davranışlarıyla etkilemiş, onları peşinden sürüklemiş, olağanüstü, Tanrı vergisi güç ve yetenekleri olduğuna inanılan peygamberler, dervişler, şeyhler, siyasal ve askerî liderler gibi karizmatik şahsiyetleri, araştırması gerektiğine yönelik önemli bir eğilim vardır. Buna göre Din sosyolojisi, sosyolojik olarak ancak bireyin dinî nitelikli toplumsal eylemlerini ve tek başına karizmatik özellikleri olduğuna inanılan, bu özellikleri ile diğer bireyleri etkileyen, onları cezbeden ve çevresinde kendisine inanmış ve adanmış bir toplum oluşturan peygamberler, şeyhler, siyasal veya askerî liderler vb gibi bireyleri tek tek konu edinebilir.

Peygamberlik, tarihçilerin, filozofların, antropologların, psikologların ve ilahiyatçıların dikkatini ve ilgisinin her zaman çekmiş oldukça uzun ve köklü bir geçmişe sahip bir problem olmuştur. Peygamber, nübüvvet, peygamberlerin özellikleri ve sıfatları, peygamberler tarihi vb gibi birçok konu ve problem çeşitli disiplinlerde ele alınmıştır. Her ne kadar tarih boyunca peygamberler her zaman söz konusu bilimlerin ve özellikle ilahiyatçıların ilgisini çekse de Weber ile birlikte dinî karizmatik bir otorite tipi olarak peygamberlik, din sosyolojisi alanının araştırma problemleri arasında yerini almıştır. Weber, peygamberliği, “rahip” ve “büyücü” (Weber, 2012; Wach, 1990) şeklindeki dinî karizmatik otorite tipolojisinden bir tip olarak incelemiştir. Karizmatik otorite kuramsal yaklaşımı ile peygamberlik sorununu anlamaya ve açıklamaya yönelik Din sosyolojisinde daha çok belirgin hale gelmiştir. Özellikle Weber’den itibaren karizma kuramını peygamberlerin özellikleri, otoriteleri ve otoritelerinin rutinleşmesi problemini çözümlemeye kullanma eğilimi gittikçe güç kazanmıştır (Weber, 1993; Weber, 2012; Mensching, 1994).

Weber’e göre karizma, sıradan insanlarda bulunmayan olağanüstü, güç ve yeteneklere sahip sıra dışı kişileri niteler. Bu nedenle Peygamberler, şeyhler, erenler, dervişler, evliyalar, şehitler, gaziler, kahramanlar, aydınlar, siyasî ve askerî liderler karizmatik kişiler olarak sayılabilir (Weber, 1993, s.96; Weber, 1995, s.352; Weber, 2012, s.362). Weber, burada bahsedilen şahsiyetlerin karizma olabilmelerini kanıtlama, başarı, toplumsal kabul, inanma, onay ve takipçiler kitlesinin oluşması ölçütlerine bağlamıştır (Bendix, 1978, s.301; Wilson, 1975, s.7; Friedland, 1964, s.20).

Bu nedende kutsal bir kaynağa bağlı olarak ortaya çıkan bir peygamberin karizmatik bir kişi olarak sosyolojik analizi, bu koşulların o kişide toplanmasıyla mümkündür. Din sosyolojisi açısından bir kişinin karizmatik olarak ele alınabilmesi için takipçiler veya inanlar topluluğu tarafından karizmatik kabul edilmesi, inanılması ve onaylanması gerekmektedir. Sosyolojik olarak bir karizma iddiasının takipçiler topluluğu oluşmaz, toplumsal olarak reddedilir ve inanılmazsa karizma olarak tanımlanmaz (Weber, 2012; Bendix, 1978, s.301; Wilson, 1975, s.7; Karagöz, 2003, s.212).

Peygamberlik karizmasının Tanrı'nın elçisi, sözcüsü olma, vahiy alma, Tanrı'nın verdiği dini tebliğle görevlendirilme, din kurucusu veya bozulan önceki dinî sistemi yeniden onarma, insanları dine açık davet etme, keşifsel dinî tecrübeye sahip olma, ancak bunu Tanrı'nın izni olmadan açıklayamama, Tanrı, melek, cin vb. gibi varlıklarla ve doğaüstü metafizik alemle temas kurma, zamanın ve fezanın sınırlarını aşan deneyim ve tecrübe sahibi olma, bütün gizli ve açık hakikatleri anlayabilen ve açıklayabilen bir bilgelik ve hikmet sahibi olma, geçmişi aydınlatma ve açıklama, geleceğe ve daha sonraki zamanlara uzanan bir etki büyüklüğüne sahip olma dürüst ve güvenilir olma, güçlü olma vb gibi birçok yapısal özellikleri vardır.

Peygamberler, Tanrı tarafından seçilmiş ve onun gönderdiği dini tebliğ ile özel olarak görevlendirilmiş bedensel, ruhsal ve rasyonel olarak müstesna mükemmel ve büyük insanlardır. Bütün peygamberlerin müntesipleri tarafından büyük ve mükemmel bir insan olduğu kabul edilmiştir. Allah ile doğrudan kurdukları bağ sayesinde sürekli onun gözetimi, denetimi ve koruması altındadırlar. Bu nedenle peygamberlerin günahsız, kusursuz ve masum olduklarına inanılır. Allah tarafından seçilme, korunma, masumluk, büyüklük ve mükemmellik gibi karizmatik özellikleri sayesinde kesin olarak hem bu dünya hem de öbür dünya kurtuluş ve saadetini yakalayan ender şahsiyetler olarak tezahür ederler. Onlara Allah'ın eşsiz nimet ve ödüller bahşettiğine inanılır. Bu özellikleriyle peygamberler kendilerine inananlar için eylemleriyle, söylemleriyle, jest ve mimikleriyle, düşünceleriyle rehberdirler. Bu nedenle peygamberlerin yaşam tarzları müntesipleri tarafından taklit veya ibadet konusu haline dönüştürülmüştür.

Peygamberlerin toplum üzerindeki nüfuzu sayesinde büyük bir inananlar topluluğunu çevrelerinde toplayabilmiş ve kendileri öldükten sonra da büyük kitleleri etkilemeye devam etmişler ve bazıları büyük din kurucusu olarak ortaya çıkmışlardır. Peygamberlerin şahsı ve tebliğ ettikleri din ile kurulan bağın bütünleştirdiği farklı kültürlerden ve toplumlardan meydana gelen büyük bir müminler cemaati toplamışlardır. Onun için bütün peygamberler, toplumda dinî ve kültürel olarak her zaman saygı uyandırmış ve saygınlık kazanmıştır. Onlar, büyük bir kurtuluş vaad ederler. Aynı zamanda müntesiplerine şefaathçi olduklarına ve onlar için ebedî kurtuluşu temin ettiklerine yönelik bir inanç vardır. Her peygamberin en başta gelen uğraşısı kurtuluş ve mükemmellik dinini toplumlarına tebliğ etmek ve onlara vahyolunan gerçeğe inandırmaya çalışmaktır (Wach, 1990, ss.402-406; Uçar, 2014, ss.44-50).

Peygamberlerin karizmatik tipolojik özellikleriyle toplumların karizmatik peygamber anlayış, tutum ve davranışları arasındaki ilişkilerin boyutlarını ölçmeyi amaçlayan ölçekler bulunmasa da bazı nicel veri toplama teknikleri kullanılarak peygamberlik sorununu cevaplamayı hedefleyen kuramsal ve uygulamalı çalışmalar çok fazladır. Ancak bu çalışmalarda peygamberlik dindarlığın inanç boyutunun yapısal bir unsuru ve göstergesi olarak ele alma eğilimi yaygınlık kazanmış, oldukça sınırlı ve tek boyutlu bir olgu olarak değerlendirme hâkim olmuştur. Hem Batı'da (Glock-Stark, 1965; Glock-Stark, 1979; Stark-

Glock, 1968; Lenski, 1963; Robinson - Shaver, 1972) hem de Türkiye’de (Günay, 1999, ss.77-78; Koştaş, 1995, ss.33-36; Köktaş, 1993, s.83; Akyüz, 2009, s.111; Kurt, 2009, s.100; Taş, 2005, ss.130-131; Taş, 2002, s.259; Karavaşin, 2007, s.336; Çoştu, 2011, s.130) yapılan bu tür survey, anket ve yapılandırılmış mülakat vb gibi nicel araştırma teknikleri vasıtasıyla elde edilen verilerden hareketle özellikle toplumların peygamber anlayışları, inançları, bunlar üzerine etkili olan faktörleri anlamaya ve açıklamaya çalışılmıştır. Böylece farklı toplumsal sınıf, tabaka ve grupların peygamberlik anlayış ve inançlarındaki farklılıklar veya benzerlikler istatistiksel analizler yoluyla betimlenmiştir. Yine çeşitli çok boyutlu dindarlık ölçeklerin çoğunda bir, pek azında birkaç madde ile dindarlığın inanç boyutunun bir parçası olarak peygamberlik inancı kavranmıştır. Bazılarında ise dindarlığın inanç boyutunu ölçmede göz ardı bile edilmiştir (Robinson-Shaver, 1972). Bu tür dindarlık ölçeklerine dayanan nicel Din sosyolojisi araştırmalarında peygamberlik inanç boyutuyla ilgili tutumların düzeyi belirlenmek istenmiştir. Buna göre Din sosyolojisinde dinî karizmatik otorite tipi olarak peygamberliği kuramsal, peygamber inancı, bireysel ve sosyal değişkenlerin bu inançlar ile ilişkileri ve dindarlığın inanç boyutunun bir yapısal unsuru olarak uygulamalı biçimde incelemeye bir yönelim olsa da peygamberliği başlı başına nicel bir araştırma deseni içinde araştırmada kullanışlı bir ölçek geliştirme ve bu ölçeklere dayalı araştırma stratejisi pek fazla ilgi görmemişe benziyor.

Kuramsal olarak peygamberlerin karizmatik özellikleriyle ilgili Weber ve takipçileri tarafından ortaya konulan karizmatik peygamber tipolojisi ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi ve bağlantıyı kurmaya çalışan karizmatik peygamber inançları ve onlara yönelik toplumsal sıra dışı istisnai atıflarla ilgili günümüz toplumlarının tutumlarını tespit etmede ve anlamada güvenilir ve geçerli veri sağlamak üzere geliştirilen ölçekler ne Batı’da ne de Türkiye’de neredeyse hiç yoktur. Bu nedenle Hz. Muhammed (s.a.v.)’in peygamber olarak karizmatik özellikleriyle ilgili tutum ve davranışları anlamak üzere geçerli ve güvenilir ölçek geliştirme çalışmalarına ihtiyaç olduğu açıktır. Bütün bunlardan hareketle bu araştırmada, Hz. Muhammed’in karizmatik yapısal özellikleriyle ilgili tutum ve davranışları anlamada ve açıklamada elverişli nasıl geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilebilir? Peygamber karizmasının farklı faktörleri veya bileşenleri nelerdir? şeklindeki sorulara cevap aranmaktadır. Böylelikle genelde karizmatik peygamber olgusunu kapsayıcı bir biçimde açıklayacak güçte bir ölçme aracının geliştirilmesi probleminin çözümlenmesiyle peygamber inanç ve anlayışlarındaki farklılaşmalar ve değişimlerin kavranmasında kullanışlı bir veri toplama aracı geliştirmek amaçlanmaktadır. Peygamber olgusunu kapsayıcı bir biçimde açıklama gücüne sahip faktörlerin belirlenmesi ve bunların geçerli ve güvenilir ölçme araçlarına dönüştürülmesi sayesinde karizmatik yapıların nicel olarak ölçülmesi çabalarına bu araştırmanın önemli bir katkı sağlayacağı beklenmektedir.

1. Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırma ile Hz. Muhammed (s.a.v)'in karizmatik özellikleriyle ilgili tutum ve davranışları geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçen ölçme araçları geliştirmek amaçlanmıştır. Bu nedenle Max Weber ve Weberci karizma kuramına dayanan 75 maddeli bir yapılandırılmış mülakat formu hazırlanmıştır. Yapılandırılmış mülakat formundaki maddeler karizma kuramına göre her bir madde tek bir karizmatik yapıyı ölçecek şekilde inşa edilmiş beşli likert tipi (Tezbaşaran, 1997; Balcı, 2001) tekniğe bağlı olarak hazırlanmıştır. Her bir soru kökü için “çok”, “orta”, “kararsız”, “az”, “hiç” şeklinde cevap seçenekleri verilmiştir.

Hazırlanan yapılandırılmış mülakat formundaki karizmatik peygamberlik imajı ölçeğindeki maddelerin ölçmek istenen yapıyı yeterli ve nitelikli bir biçimde ölçenleri, faktörleri belirlemek, kusurlu ve zayıf maddeleri ölçme aracı dışında bırakmak amacıyla bir ön araştırma yapılmıştır (Tezbaşaran, 1997, s.21). Böylece karizmatik peygamberlik imajı ölçeğinde kullanılan maddelerin anlaşılır olup olmadığı, karizmatik yapıları ölçüp ölçmediği, yapı ve kapsam geçerliği bakımından geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmek istenmiştir.

Hz. Peygamber'in karizmatik özelliklerine yönelik tutum ve davranışları ölçmek üzere geliştirilen yapılandırılmış mülakat formu, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesinden (37), İktisadi İdari Bilimler Fakültesinden (81), Sosyal Beşerî Bilimler Fakültesinden (45), Sağlık Bilimleri Fakültesinden (43), Turizm Fakültesinden (23) tesadüfî örneklem seçimi tekniğiyle seçilen toplam 229 kişilik örneklem grubu üzerine yüz yüze görüşme tekniğiyle uygulanmıştır. Bu yapılandırılmış mülakat formlarından elde edilen veriler, SPSS 22 ile güvenilirlik ve geçerlik analizi yapılmış ve bulgular yorumlanmıştır.

Hz. Peygamberin karizmatik özellikleriyle ilgili tutum ölçeğindeki “sert”, “katı”, “zayıf”, “otoriter”, “despot” şeklindeki olumsuz, ters, sıradan özelliklerle ilgili maddeler çok 1, orta 2, kararsız 3, az, 4, hiç 5 şeklinde kodlanmıştır. Bu maddeler dışındaki “yumuşak”, “güçlü”, “dürüst”, “diğergâm”, “hoş sohbet”, “samimi”, “sakin”, “istikrarlı”, “kararlı”, “duygusal”, “dengeli”, “mücadeleci”, “becerikli”, “kusursuz”, “günahsız”, “Allah tarafından seçilmiş”, “merhametli”, “güvenilir”, “temiz”, “Allah tarafından korunmuş”, “tutarlı”, “yardımsever”, “iyi”, “mükemmel”, “mucize sahibi”, “bilgili”, “maharetli”, “peygamber”, “sadakatli”, “vefalı”, “saygılı”, “saygıdeğer”, “saygın”, “etkileyici”, “sevecen”, “cana yakın”, “cesur”, “cömert”, “alçak gönüllü”, “misafirperver”, “savaşçı”, “şefkatli”, “babacan”, “iyi bir dost”, “iyi bir arkadaş”, “iyi bir eş”, “iyi bir baba”, “iyi bir devlet başkanı”, “iyi bir lider”, “iyi bir komutan”, “iyi bir komşu”, “sırdaş”, “anlayışlı”, “diğer inançlara karşı hoşgörülü”, “nazik”, “kibar”, “mütevazı”, “kararlarında isabetli”, “hikmet sahibi”, “çalışkan”, “başarılı”, “zeki”, “ahlaklı”, “özgürlükçü”, “demokrat”, “devrimci”, “adil” şeklindeki istisnai sıra dışı karizmatik özellikler ise “çok”, 5, “orta”, 4, “kararsız” 3, “az”, 2, “hiç”, 1 puan olarak yeniden kodlanmıştır.

Ölçeğin geçerliliği faktör analizi (Brog-Gall, 1983, s.613) tekniği ile sağlanmıştır. Böylece ölçek maddelerinin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediği, farklı karizmatik faktörler ve yapılar olup olmadığı belirlenmiştir. Faktör analizi sonucunda aynı yapıyı ölçen birbiriyle ilişkili maddelerin tek bir yapı altında toplanması hedeflemiştir. Ölçekteki maddelerin .30'dan daha yüksek faktör yük değerine sahip olması, binişik olmaması (Büyüköztürk, 2003, s.165; Tavşancıl, 2002, s.48) ölçütü esas alınarak faktör analizi uygulanmıştır. Bu ölçütlere göre 75 maddeli karizmatik peygamber özellikleri ölçeğindeki "sert", "diğergam", "katı" "istikrarlı", "mücadeleci", "zayıf", "saf", "olağanüstü güçleri var", "yakışıklı", "misafirperver", "savaşçı", "devrimci", "iyi bir devlet başkanı", "otoriter", "despot" şeklindeki maddeler ya .30'dan daha düşük ya da binişik olduğu için ölçekten çıkarılmışlardır.

Karizmatik peygamberlik imajı ölçeğinin güvenilirliği, maddelerin iç tutarlılığı Cornbach Alpha analizi (Brog-Gall, 1983, s.285; Büyüköztürk, 2003, s.164-165) tekniğiyle test edilmiştir. Araştırmada mülakat formunun uygulandığı 229 kişilik örneklem gurubunun büyüklüğünün ve verilerin analiz için yeterliliği KMO testi, verilerin çok değişkenli ve normal dağılım gösterip göstermediği Bartlett analizi tekniği kullanılarak belirlenmiştir (Tavşancıl, 2002, s.50-51).

2. Karizmatik Peygamberlik İmajı Ölçeği

2.1. Karizmatik Peygamberlik Boyutu

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah vergisi karizmatik peygamberlik boyutu altında toplanan maddelerle ilgili tutumların birinci faktör yük değerleri, madde toplam korelasyonları, açıklanan varyans miktarı, KMO ve alpha değerleri Tablo 1'de verilmiştir. KMO değerinin .86 ve Bartlett's testinin sonucunun 0.00 olması örneklem büyüklüğünün, verilerin faktör analizi için yeterli büyüklükte olduğuna ve verilerin normal dağıldığına işaret etmektedir. Faktör ve güvenilirlik analizi bulgularına göre elde edilen bu ölçekte yer alan maddelerin .72 ile .87 arasında değişen faktör yük değerleri alması, ölçek maddelerinin birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili olduğunu ve aynı yapıyı ölçtüğünü, .51 ile .76 arasında sıralanan madde toplam korelasyonları ise maddelerin yüksek düzeyde ayırt etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans miktarının %65 olması ölçeğin Hz. Peygamberin Allah vergisi peygamberlik karizması olgusunun tek başına %65'ini açıklayacak güçte olduğunu kanıtlamıştır. Karizmatik peygamberlik imajı ölçeğinin peygamberlik boyutunun güvenilirlik düzeyi .85 olarak hesaplanmıştır. Bütün bu veriler peygamberlik boyutunun oldukça iyi düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Karizmatik Peygamberlik boyutunun geçerlik ve güvenirlik analizi sonuçları

Karizmatik Peygamberlik Boyutu	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
Allah tarafından seçilmiş	,87	,76
Peygamber	,82	,67
Mucize sahibi	,72	,51
Allah tarafından korunmuş	,84	,71
Hikmet sahibi	,78	,61

KMO: .86

Açıklanan Varyans: 65

Bartlett's Test of Sphericity: 0.00

Alpha: 85

2.2. Karizmatik Bireysel Boyutu

Tablo 2'deki verilerden, en düşük .52 en yüksek .90 arasında değişik birinci faktör yük, yine en düşük .64 en yüksek .89 arasında değişen farklı madde toplam korelasyon değerlerini alan, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah vergisi herkese nasip olmayan sıra dışı istisnai özelliklerini tanımlayan maddelerden oluşan karizmatik peygamberlik imajı ölçeğinin karizmatik bireysel boyutuna ulaşılmıştır. KMO değerinin .93 olması ölçeğin uygulandığı örneklem büyüklüğünün ve verilerin faktör analizi için çok yüksek derece yeterli olduğunu, Bartlett testinin 0.00 değerini alması verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Peygamberlik imajı ölçeğinin karizmatik bireysel boyutunun tek başına yapının %56'sını açıklayacak güçte, boyutun güvenirlik katsayısının .97 olması ölçeğin çok iyi düzeyde güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır. Bütün bu bulgulara göre çok yüksek yapı geçerliğine sahip, maddelerin kendi aralarında iç tutarlılık ve ayırt etme yeteneklerinin çok iyi düzeyde güvenilir olan bir ölçme aracı geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Karizmatik bireysel boyutun geçerlilik ve güvenirlik analizi

Karizmatik Bireysel Boyut	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
Günahsız	,54	,64
Kusursuz	,65	,79
Mükemmel	,77	,75
Güçlü	,52	,73
Maharetli	,59	,58
Kararlarında isabetli	,65	,73
Bilgili	,68	,69
Adil	,78	,70

Ahlaklı	,91	,88
Merhametli	,88	,89
Dürüst	,80	,77
Yardımsaver	,81	,76
Saygılı	,90	,86
Cömert	,90	,89
Alçak gönüllü	,86	,82
Cesur	,82	,76
Samimi	,78	,75
Şefkatli	,86	,83
Etkileyici	,64	,72
Becerikli	,55	,76
Kararlı	,66	,79
İstikrarlı	,57	,83
Tutarlı	,88	,80
Sadakatli	,59	,72
Başarılı	,64	,80
Zeki	,63	,68
Çalışkan	,70	,76
Temiz	,83	,73
İyi	89	,89
Anlayışlı	,68	,53
Mütevazı	,80	,80
Nazik	,85	,82
Kibar	,87	,84
Yumuşak	,58	,55
Hoş sohbet	,76	,76
Duygusal	,47	,50
Vefalı	,87	,84
Sevecen	,75	,79
Cana yakın	,81	,81
Sırdaş	,71	,63

KMO: 93

Açıklanan Varyans: 56

Bartlett's Test of Sphericity: 0.00

Alpha: 97

2.3. Karizmatik Toplumsal Boyutu

Peygamberlik imajı ölçeğinin karizmatik toplumsal boyutunun faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir. Bu verilere göre KMO değerinin .90 hesaplanması, ölçeğin uygulandığı örneklem gurubu büyüklüğünün ve verilerin çok iyi düzeyde yeterli olduğunu, Bartlett's testinin 0.00 değerini alması verilerin normal dağılımdan geldiğini kanıtlamaktadır. Bu analiz sonuçlarına göre peygamberlik imajı ölçeğinin karizmatik toplumsal boyutunda 9 madde yer almakta, maddelerin birinci faktör yük değerleri .71 ile .87 arasında değişmektedir. Ölçeğin karizmatik toplumsal boyutunun maddelerinin birinci faktör yük değerleri, yüksek düzeyde birbiriyle ilişkili olduğunu ve her bir maddenin aynı yapıyı ölçtüğüne delalet etmektedir. .51 ile .76 arasında farklı değerler alan madde toplam korelasyonları, bu boyutta yüksek düzeyde ayırt edici maddelere yer verildiğini göstermektedir. Ölçeğin karizmatik toplumsal boyutunun tek başına açıkladığı varyans miktarı %67, güvenilirlik katsayısı ise .93 olduğu görülmektedir. Bütün bu bulgulardan oldukça yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Karizmatik toplumsal boyutun geçerlik ve güvenilirlik analizi

Karizmatik Toplumsal Boyut	Binci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
İyi bir dost	,71	,51
İyi bir arkadaş	,75	,57
İyi bir eş	,86	,74
İyi bir baba	,85	,72
İyi bir komşu	,87	,76
Saygıdeğer	,86	,65
Saygın	,81	,62
Güvenilir	,85	,72
Babacan	,79	,62

KMO: 90

Açıklanan Varyans: 67

Bartlett's Test of Sphericity: 0.00

Alpha: 93

2.4. Karizmatik Liderlik Boyutu

Hız. Peygamberin karizmatik liderlik özelliklerini belirlemeye ve ölçmeye yönelik olarak geliştirilen boyutun faktör ve madde analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'deki KMO değerinin .83 olması bu ölçeğin uygulandığı örneklem büyüklüğünün ve verilerin iyi derecede yeterli olduğunu, Bartlett's testi sonucunun 0.00 olarak tespit edilmesi verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Bu test sonuçlarına göre 6 maddeli, en alt .70 ve en üst

.83 düzeyleri arasında değişik birinci faktör yük değerli, aynı şekilde .49 ile .69 arasında farklı değerli madde toplam korelasyonlu, %61 düzeyinde faktörün açıkladığı varyansı ve .83 seviyesinde alphası olan bir peygamberlik tutum ölçeği karizmatik liderlik boyutuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre iyi düzeyde geçerli ve güvenilir bir karizmatik toplumsal liderlik boyutu geliştirilmiştir.

Tablo 4. Karizmatik toplumsal liderlik boyutunun geçerlik ve güvenilirlik analizi

Karizmatik Liderlik Boyutu	Binci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
Özgürlükçü	,83	,69
İyi bir lider	,81	,66
Diğer inançlara karşı hoşgörülü	,80	,64
Dengeli	,78	,61
Demokrat	,74	,55
İyi bir komutan	,70	,49

KMO: 83

Açıklanan Varyans: 61

Bartlett's Test of Sphericity: 0.00

Alpha: 86

Sonuç

Din sosyolojisi alanında genelde peygamberlerin karizmatik özellikleriyle ilgili gösterilen kuramsal ilgi, özelde onların bu özelliklerinin uygulamalı, geçerli ve güvenilir nicel ölçme araçları kullanılarak toplumların karizmatik peygamber tasavvur, inanç ve anlayışlarını araştırma yönünde çok zayıf kalmıştır. Max Weber ile birlikte peygamberlerin karizmatik yapısal özelliklerini kuramsal olarak anlamaya, açıklamaya ve tipolojik olarak inceleme eğilimi artmıştır. Böyle bir karizmatik peygamberlik kuramı, bütün peygamberleri, bütün kültürlerin ve toplumların peygamber tasavvurlarını kavrama iddiası bakımından oldukça genellemeci bir karaktere sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada peygamberlik olgusunun evrensel toplumsal karizmatik yapısal sistemler ile işlediği hipotezini toplumsal gerçeklikte ne kadar geçerli olduğunu test eden nicel Din sosyolojisi araştırmalarına çok daha fazla ihtiyaç olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte peygamberlik ile ilgili sosyolojik kuramsal yaklaşımların çeşitli toplumsal ve kültürel yapıların peygamberlik inanç ve tutumlarıyla ilişkisini kurma yönünde yapılmış nicel araştırmalar dindarlığın inanç boyutunun bir unsuru olarak peygamber inancının sorgulanmasıyla çeşitli din mensuplarının, sınıfların, tabakaların ve grupların dinî inançlarının düzeyleri veya farklı değişken ve faktörlere göre inanç farklılaşmaları betimlenmek istenmiştir.

Gerek Batı’da gerekse Türkiye’de nicel veri toplama teknikleri kullanılarak yapılan dindarlık araştırmalarında dindarlığın inanç boyutunun bir unsuru olarak peygamber ile ilgili tutum ve davranışlar, genellikle tek veya birkaç madde ile inanç düzeyiyle ilişki bir yapı olarak araştırılmıştır. Peygamberlik sorunu Din sosyolojisi alanında kendisine biçilmiş ve verilmiş inancın alt parçalarından bir parça olma rolünden bir türlü kurtulamayarak özel ve tek başına araştırma problemi haline dönüşmede oldukça etkisiz kalmıştır. Tebliğ ettikleri dinler, söz, eylem ve düşünceleriyle kitleleri etkileyen, yönlendiren, peşlerinden sürükleyen peygamberlerin karizmatik özelliklerine yönelik toplumların tutum ve davranışlarının geçerli ve güvenilir ölçme araçları geliştirilerek araştırılması gerekmektedir. Özellikle hem Türkiye hem de dünya genelinde çok büyük bir etkiye sahip olan İslam Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’in Allah vergisi olduğuna inanılan karizmatik özelliklerinin günümüz toplumsal yapısındaki durumunu tespit ve anlamaya dönük ölçeklerin geliştirilmesi yönünde adım atılması gerekliliği tespit edilmiştir.

Böyle bir sosyolojik bakışın ilk adımı olarak bu araştırmanın ulaştığı en önemli sonuç, Weberci yaklaşımın karizma kuramı çerçevesinde Hz. Peygamberin karizmatik özellikleriyle ilgili inanç ve tutumları ölçen geçerli ve güvenilir ölçme araçları geliştirmesidir. Yine yapılan faktör ve güvenilirlik analizi verileri, karizmatik peygamber özelliklerini geçerli ve güvenilir ölçekler kullanılarak araştırmanın mümkün olduğunu ispatlanmıştır. Nitekim Hz. Peygamberin karizmatik özellikleri ile ilgili yapıları güvenilir ve geçerli bir biçimde ölçen standartlaştırılmış bir ölçek geliştirilmiştir. Karizmatik Peygamberlik imajı ölçeğinin “karizmatik peygamberlik boyutu”, “karizmatik bireysel boyutu”, “karizmatik toplumsal boyutu”, “karizmatik toplumsal liderlik” şeklinde dört farklı boyuta ayrılmıştır. Dört boyutlu oldukça yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir bir karizmatik peygamberlik imajı ölçeği elde edilmiştir. Sonuç olarak İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi öğrencileri örnekleminde elde edilen verilerin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilen karizmatik peygamberlik imajı ölçeğinin başka örneklemeler üzerinde de test edilmesi, ölçeğin karizmatik peygamberlik yapısal özelliklerini açıklama gücünü ve kabiliyetini artıracaktır.

Kaynakça

- Akyüz, N. (2009). *Gecekondularda dini hayat ve kentlileşme*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma-yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bendix, R. (1978). *Max Weber: An intellectual potrait*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California.

- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık,
- Çoştı, Y. (2011). *Toplumsallaşma ve dindarlık (Samsun örneği)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Friedland, W. H., (1964). For a sociological concept of charisma. *Social Forces*, 43/1, 18-26.
- Glock, C. Y. & Stark, R. (1965). *Region and society in tension*. Chicago: Rand McNally.
- Glock, C. Y. & Stark, R. (1979). *Anti-semitism in america*. New York, London: Harper & Row.
- Gustav M. (1994). *Dinî sosyoloji*. M. Aydın (Çev.). Konya: Tekin kitabevi.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevresinde dinî hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Karagöz, E. Ö. (2003). *Max Weber'de anlayış sosyolojisi ve din olgusu*. İstanbul: Derin.
- Karaşahin, H. (2007). *Bir batı anadolu kasabasında dinî hayat –Gördes örneği-*. Ankara: Birleşik.
- Koştay, M. (1995). *Üniversite öğrencilerinde dine bakış*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köktaş, E. (1993). *Türkiye'de dinî hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kurt, A. (2009). *İş adamlarında dindarlık ve dünyevileşeme*. Bursa: Emin Yayınları.
- Lenski, G. (1963). *The religious factor*. Garden City, New York: Doubleday & Company.
- Lukes, S. (1995). *Bireycilik*. İ. Serin (Çev.). Ankara: Ark Yayınevi.
- Robinson, J. P. & Shaver, P. R. (1972). *Measures of social psychological attitudes*. Michigan: University of Michigan.
- Stark, R.- Glock, C. Y. (1968). *American piety: the nature of religious commitment*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Taş, K. (2002). *Türk halkının gözüyle diyanet*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Taş, K. (2005). *Üniversite gençliğinin dindarlık kriterleri*. Ankara: Alter Yayınları.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Tezbaşaran, A. A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Uçar, R. (2014). *Güç ve değer ilk dönem islam toplumu üzerine sosyolojik bir çözümleme*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ünal, S. (2011), *Dinsel bireycilik*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Üskül, Z. Ö. (2003). *Bireyselciliğe tarihsel bakış*. İstanbul: Büke Yayınevi.

- Wach, J. (1990). *Din sosyolojisi*. Ü. Günay (Çev.). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Walter R. Brog-Meredith D. Gall, *Educational Research an Introduction*, New York, London, 1983.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları*. T. Parla (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. Ö. Ozankaya (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. L. Boyası (Çev.). I, İstanbul: Yarın.
- Wilson, B. R. (1975). *The Noble Savages: The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California.